

Теорія і методологія освіти

Рефлексія у духовному «Я» особистості

Іван БЕХ,

доктор психологічних наук, дійсний член НАПН України,
директор Інституту проблем виховання НАПН України

«Я» як психічний феномен є досить складним для глибокого пізнання й усвідомлення. Зазвичай «Я» пов'язують з виділенням суб'єктом самого себе з навколишнього світу. Воно є результатом цього процесу. Даючи визначення «Я», його здебільшого розглядають на етапі розвиненого внутрішнього утворення, за допомогою якого суб'єкт формує уявлення про свою індивідуальність, визначає власні якості, здібності, емоції і почуття, психічні процеси, створює образ «Я».

Однак пам'ятатимемо, що «Я» має певні періоди становлення та розвитку: воно не дається людині у готовому вигляді. Тут важливими є умови, за яких процес розвитку «Я» суб'єкта набуває цілеспрямованості й відповідної мотивації, яка б підтримувала його на належному рівні. У дійсності цей аспект психічного буття недостатньо актуалізується, для нього характерне переважання цілей, пов'язаних із взаємодією суб'єкта здебільшого з навколишнім світом. Унаслідок цього «Я» суб'єкта, якщо визначати його під кутом зору духовності, не наповнюється прагненнями, що поєднують його з майбутнім у вищих ціннісних вимірах. У структурі «Я» цього суб'єкта переважають бажання у межах приємного і неприємного, немає тих інтенцій, які зумовлюються свідомою людською волею. Такого суб'єкта, враховуючи його спосіб існування, кваліфікують безпосереднім.

Суттєвою особливістю безпосереднього суб'єкта є те, що за важливих для нього умов він реагує лише емоційно: страхом, сумом, гнівом, не намагаючись свідомо змінити такі умови. Через певний інтервал часу (кажуть, що «час лікує») він може повернутися до тієї точки самопочуття, яка була йому властива до згаданих умов. Однак від цього його «Я» не стає істинним; він продовжує жити у звичній безпосередності. У кращому випадку цей суб'єкт, щоб протистояти життєвим проблемам, починає наслідувати інших і їхній спосіб організації життя. Безпосередній суб'єкт в основі своїй не усвідомлює себе, щоб мріяти про те, як стати чи бути тим, ким він не став.

Зауважимо, що характеристику безпосереднього суб'єкта ми даємо для того, щоб підкреслити

межовий стан, в якому може перебувати людина з погляду закритості свого внутрішнього світу. Насправді ж реалії такі, що безпосередні людини змішується з певною часткою рефлексії про саму себе. Таке самоусвідомлення, що має спонтанну природу, й викликає у суб'єкта відповідний процес духовного саморозвитку. Звичайно, що міра усвідомлення «Я» за такого способу породження досить обмежена: вона виявляється відображенням вузького соціального простору, в якому реалізується змістово збіднене духовне «Я» суб'єкта. Можна констатувати, що в такій ситуації ми маємо справу з його нижчим «Я». Трансформація цього «Я» у духовно досконале може відбуватися з його розширенням за рахунок вищих цінностей, до яких прагне особистість. Вони у такому випадку будуть реальним масштабом для її духовного «Я», визначаючи його справжню якість. У цьому разі істотно розшириться й простір дії духовного «Я» завдяки його самоусвідомленню суб'єктом. Важливо, що цей простір стає не лише наповненим іншими індивідами, між якими розгортаються різні за сенсом взаємодії, а й тими ідеалами, на основі яких суб'єкт піднімається над сферою реальної життєдіяльності й часом, в якому він діє. Це і є втіленням безкінечності його розвитку як особистості.

За такого духовно-розвивального орієнтира суб'єкт у своїх діяннях керується не лише станом, у якому перебуває інша людина, а насамперед мотивом духовної цінності як складової особистісного «Я», а в ідеалі й цілісним духовним «Я». Процес створення цієї цілісності та безкінечна концентрація духовних цінностей залежать від напруженості рефлексії, що спрямовується на цю духовну мету.

Підкреслимо, що лише усвідомлення вищих духовних цінностей робить із нашого конкретного, індивідуального «Я» безкінечне «Я» як вищий сенс життя особистості.

Вагомою у саморозвитку особистості є проекція потужності рефлексії у площину духовного фонду, яким вона володіє. Щоб цей фонд став справжнім вираженням духовного «Я», рефлексія має представити його як ідеальну *власність*, одержану в процесі духовної самодіяльності особистості. Усвідомлення себе як людини, яка володіє духовністю, піднімає особистість до вершини самовіддачі, коли кожен її духовний акт стає мікроетапом неперервного служіння упродовж усього життя. Особистість виборює за допомогою власної духовної активності право на необмежене добро, яке не може реалізуватися вибірково. Якраз за духовно орієнтованого життя практично втілюється закон нарощування духовної досконалості особистості. У цьому процесі нарощування є й своє прискорення, яке може самоусвідомлюватися, а отже, й рефлексивно регулюватися особистістю. Це й буде психологічним обґрунтуванням морального імперативу: «Людино, поспішай робити добро людям».

З огляду на сказане, видається правомірним шлях керування розвитком «Я», а звідси – пошук відповідних психологічних механізмів і педагогічних засобів. Спираючись на таку методологічну позицію, «Я» доцільно розглядати як ставлення особистості до самої себе.

У зв'язку з цим наголосимо, якщо на першому етапі відбувалася диференціація «Я» і навколишнього світу (не-«Я»), то на наступних етапах відбувається диференціація внутрішнього світу, тобто утворень, що становлять зміст «Я». Інакше кажучи, «Я» має справу з самим собою у сукупності певних якостей, здібностей, переживань. У цьому і полягає сенс самосвідомості як «Я» у дії. Робота самосвідомості може розгортатися на двох рівнях: самостереження (інтроспекції), коли суб'єкт споглядає і спостерігає за змістом і актами власної свідомості, та на рівні рефлексії (мислення щодо себе), коли він може здійснювати ті чи інші перетворення внутрішнього світу, власного «Я». Якщо самостереження є пасивним процесом суб'єкта, то рефлексія – це високоактивний процес.

Рефлексія як активна функція приводить до усвідомлення компонентів внутрішнього світу «Я» суб'єкта, і у такій ролі вона є вирішальним фактором, оскільки створює змістовий діапазон «Я»: буде він вузьким чи широким – залежить від дії рефлексії. Іншими словами, рефлексія дає «Я» міру. Тут виявляється тенденція, згідно з якою чим глибша і різнобічніша рефлексія, тим більше і диференційованіше «Я».

Процес рефлексії такої якості реально розгортається як розмірковування суб'єкта не лише у площині його життєвого сьогодення з властивими йому цінностями, бажаннями, устремліннями, а й у площині досягнення можливих вищих духовних

надбань. Прагнення до вищих цілей – це безкінечне віддалення суб'єкта від самого себе, що спричиняє процес створення «Я». Адже лише у постійному наближенні від духовної перспективи до особистісної конкретики можливий розвиток «Я». З огляду на це, можна констатувати, що наша початкова психічна структура завжди організована як певне «Я», завдання якого – становлення самого себе, саморозвиток як такий.

Якщо внутрішня праця, що орієнтує на духовну перспективу, стає не випадковим явищем, то наповнює суб'єкта і потягом до самопіклування, і мотивацією піклування про інших. У результаті цього зникає легкість у ставленні до всіх аспектів життєдіяльності й оманливе задоволення життям, яке ставить перед людиною більш чи менш складні проблеми.

У методичному аспекті важливо, за допомогою яких рушійних сил можливе усвідомлення духовної перспективи як показника неперервного розвитку особистості. Можна вирізнити два центральні спонукальні чинники: один пов'язаний з достатньою глибиною осягнення суб'єктом внутрішніх цінних суперечностей, другий є результатом переживання важких подій, що вплинули на актуалізацію процесу пошуку ним духовної перспективи.

Особистісну рефлексію доцільно розподілити на два типи, взявши за основу функції, які вона виконує в духовному розвитку суб'єкта. До першого типу віднесемо рефлексію безпосередньо створювальну. Це рефлексія прямої дії щодо породження духовних цінностей суб'єкта. Другий тип – це рефлексія опосередковано створювальна. Її мета полягає у нейтралізації тих особистісних утворень (зздрості, ненависті, злорадства тощо), які гальмують розвиток духовності особистості. Центральним механізмом такої внутрішньої діяльності є самоосудження у різних його формах: докір, таврування тощо.

Істотною характеристикою процесу самоосудження з погляду особистісного розвитку суб'єкта є мотивація, на основі якої розгортається цей процес. Якщо він спонукається елементарними соціальними мотивами (наприклад, боязню втрати позитивного групового статусу), то його духовно-перетворювальний вплив виявляється мінімальним. За умови, що у процесі самоосудження виявлятимуться мотиви як вищі життєві смисли, цей процес буде більш продуктивним щодо виховання духовних цінностей особистості. Підставою для такого висновку може бути те, що вищі життєві смисли як цінності є досить дієвими чинниками для всебічного розуміння та оцінювання суб'єктом власних особистісно-деструктивних утворень.

Серед внутрішніх об'єктів рефлексії (здібностей, знань, індивідуальних особливостей, якостей характеру) в особистісному плані суттєвими є емоційні переживання як основа розвитку духовної структури суб'єкта. Ці переживання можуть функціонувати неусвідомлено, тоді їх

особистісно-перетворювальна сила втрачається. Тож для суб'єкта мають сенс лише усвідомлені, рефлексивно просвітлені емоції. Суб'єкт, що переживає радість і гнів, задоволення і відчай, бажання і сором, милість і заздрість, мусить, з одного боку, знати, яким є кожне з цих переживань, а з іншого – повинен усвідомлювати, що саме він є суб'єктом того чи іншого переживання.

В онтогенезі суб'єкт стихійно набуває певні знання про людські емоції і відповідно до цих знань у нього формується основа для того, щоб вважати себе тим, хто переживає, наприклад, відчай. Однак самостійно набуті суб'єктом знання про емоції можуть виявитися досить поверховими, що безпосередньо відібіється на його емоційно-духовному розвитку. Тому він має усвідомити емоційні переживання на глибокому рівні. Це й буде внутрішньою мірою для об'єктивної констатації суб'єктом свого емоційного стану і самого себе.

Може виявитися, що насправді переживання людиною відчаю виявиться більш глибоким, ніж вона припускала. Отже, має йтися як про глибоке усвідомлення суб'єктом природи певної емоції, яку він переживає, так і про власний стан (того, хто переживає).

Зауважимо у зв'язку з цим, що рефлексія суб'єктом певного емоційного переживання – це не первинний психічний акт: йому передують відчуття стану переживання, яке має трансформуватися у відповідне усвідомлення. Є психологічна закономірність, згідно з якою сила (напруга) переживання зростає з його усвідомленням. Чим більше суб'єкт залишається, наприклад, у стані смутку, чим ясніше його усвідомлення, хоча він продовжує у ньому перебувати, тим більш напружене переживання цієї емоції. Така закономірність надзвичайно важлива щодо переживання, зокрема, позитивних емоцій бажання, радості, задоволення, від сили яких залежить процес виховання духовних цінностей особистості.

Можна виділити закон надмірності як детермінанту, що спричиняє рефлексію, приводить її у рух. Надмірність у цьому разі розумітимемо як відхилення в усталеному способі функціонування суб'єкта, який є для нього звичайним, таким, що не порушує емоційно-ціннісну стабільність, не зумовлює нових способів пристосування до умов життя, що змінилися, чи пошуку нестандартних рішень у тій чи іншій сфері життєдіяльності. Так, втрата суб'єктом важливої для нього соціальної ролі чи матеріальних статків спричинює у нього розгортання рефлексивного процесу і пошуку адекватного (інколи й неадекватного) реагування на такі ситуації.

У цілому можна констатувати, що лише активно-проблемна позиція у ставленні суб'єкта до навколишнього світу стимулює у нього становлення рефлексії. Якраз проблемні ситуації (незалежно від їх масштабу) у кінцевому підсумку «затягують» суб'єкта углиб, до власного суб'єктивного «Я». Проте проблеми самої по собі свідомості як явища ще

недостатньо для виникнення рефлексивного процесу, потрібна актуалізація суперечності між емоціями і почуттями, що спричиняється проблемною ситуацією. Лише їх взаємодія є імпульсом до розгортання рефлексії.

Проведений аналіз змістово-цільової своєрідності та сутнісних характеристик особистісної рефлексії дає нам змогу розкрити основні функції, які вона реалізує.

Породжувальна функція рефлексії спрямована на формування духовного «Я» особистості. У досягненні цієї мети рефлексія підхоплює результати діяльності свідомості щодо засвоєння знань про певну етичну категорію-цінність, яка ще не набула достатньої індивідуальної значущості, щоб трансформуватися у те чи інше смислове утворення особистості. Тепер ця недостатньо смислорічна духовна цінність ставиться суб'єктом у відношення до свого «Я», щоб надати їй високої смислової загартованості.

У цьому процесі перетворювальні можливості рефлексії є недостатніми, хоча й без їх використання формування високого рівня духовної цінності виявиться недосяжним. Тож, окрім рефлексії, тут суттєву роль відіграє і воля зі всією її розв'язувальною силою. У зв'язку з цим питання неминуче зводиться до з'ясування їх взаємовідношень. Сутність цих відношень полягає у створенні синтезу, який реально функціонуватиме як цілісний довільний процес. Він породжуватиметься і запускатиметься емоційною енергією «Я», спрямованість якій надає духовний зміст рефлексії. В основі виникнення духовної цінності як складової «Я» особистості лежить усвідомлене хотіння як показник її духовного саморозвитку.

Акмецентрована функція рефлексії визначає нескінченність духовного поступу особистості. На відміну від породжувальної функції, яка реалізується переважно в організованому виховному процесі, акмецентрована функція має супроводжувати реальне життя особистості, а отже, бути її справжнім духовним орієнтиром, що невідворотно веде у високе ціннісно захоплююче майбутнє. Особистість, яка будує власне життя відповідно до цього, не може через страх перед іншими відмовитися бути собою чи боятися бути собою повністю у всій своїй неповторності.

Проте реалії життя часто складаються так, що особистість, досягнувши певного рівня духовних цінностей, зупиняється у подальшому своєму духовному вдосконаленні. До того ж і набір цих цінностей потребує значного розширення і зміцнення. На передній план у життєдіяльності такої особистості виступають потреби інших людей: вона повністю занурюється в їхні дрібні й більш значущі проблеми, живе лише ними. Її інтереси визначальною мірою стосуються життя людей, які її оточують.

У результаті цього людський загальний незалежно збіднює (інколи аж до втрати) духовне «Я» особистості. У неї поступово стирається

індивідуальність, що визначає якість її духовності. Відповідно, особистість вважає, що простіше і надійніше бути подібною до інших. До того ж оточення, з яким вона взаємодіє, виявляється значно нижчим у духовному розвитку порівняно з нею.

Таке духовне зрівнювання призводить до того, що особистість із втраченим духовним потенціалом усюди із задоволенням приймають, і вона досягає успіху в світі людей, оскільки завжди потрібна їм. Особистість, вправляючись у такому сценарії життя, часто переживає стан добросердя, однак воно виявляється оманливим для неї, хоча вона цього й не усвідомлює.

Поглинення суспільним життям націлює у кінцевому підсумку на те, що особистість відвертається від внутрішнього шляху, яким вона повинна була прямувати, щоб бути справді істинним «Я». У неї встановлюються лише досить поверхові відносини з цією незначною часткою рефлексії про саму себе, яка ще зберігається.

Тож стратегія повноцінного духовного життя особистості полягає у тому, що, будуючи життя як служіння, потрібно постійно дбати про примноження власних духовних багатств, і якраз у цьому процесі й має сповна реалізуватися акмецентрована функція рефлексії.

Самоутверджувальна функція рефлексії зумовлена викликами людського оточення. Незважаючи на всю різноманітність, їх можна згрупувати як емоційно привабливі та як емоційно неприємні. Незалежно від емоційної спрямованості цих викликів суб'єкт мусить давати на них певну відповідь. Саме з нею пов'язана його особистісна сутність, міра «Я», що задіяне у міжособистісних стосунках. У їх перебігу можливо констатувати два варіанти поведінки суб'єкта. Він намагається або пасивно підкоритися зовнішнім причинам, або протиставити їм власне «Я». За першого способу реагування ми маємо суб'єкта адаптивної спрямованості, за другого – суб'єкта діяльнійшої настанови.

Особливістю суб'єкта адаптивної спрямованості є те, що він недостатньо усвідомлює власні переживання, що супроводжують його спосіб реагування, і внутрішній стан, в якому він перебуває. Це є свідченням внутрішньої слабкості суб'єкта, коли емоційні процеси розгортаються автономно, без належного контролю «Я». За умови, що суб'єкт пасивно підкоряється зовнішньому тиску емоційно неприємних для нього обставин, він просто сумує. Це переживання в жодному разі не приходять зсередини як дія.

Суб'єкт діяльнійшої настанови вирізняється міцністю духовних складових образу «Я». Такий його особистісний стан є результатом дії рефлексії, яка просякає і гармонізує емоційну сферу, зміцнює всі компоненти духовної структури «Я», що практично реалізуються у суб'єкт-суб'єктних взаєминах як єдине ціле. У цьому разі суб'єкт цілком усвідомлює свою внутрішню відмінність від зовнішнього світу і вплив його на функціонування духовного «Я». Тож

за допомогою рефлексії, спрямованої на створення цілісного «Я», суб'єкт самоутверджується, духовно зміцнюється, що і є внутрішнім підґрунтям для успішного самозахисту.

Самозахисна функція рефлексії пов'язана зі збереженням суб'єктом свого «Я». Ця функція можлива лише на етапі, коли «Я» має досить складну духовну структуру, де кожна цінність пройшла тривалий період становлення і набула основної характеристики, якою є стійкість. Інакше кажучи, потреба у захисті актуалізується тоді, коли є що захищати. Конкретніше, необхідність у такій дії виникає тоді, коли суб'єкт потрапляє у складні життєві обставини. Вони ж диктують йому такі способи поведінки, що несумісні з його духовною позицією. Тут і створюється ситуація морального вибору: прийняти правила, які нав'язуються суб'єкту, чи чинити їм опір, захистити своє «Я». Аргументом щодо рішення про самозахист є усвідомлення суб'єктом того, яким ціннісним руйнуванням була б відмова від власного духовного «Я». Тут виявляється як внутрішні (докори сумління, каяття), так і зовнішні чинники (оцінювання інших людей). Та найголовніше, що у суб'єкта було б зруйноване бажання бути собою як внутрішня основа його повноцінного життя.

Отже, розвинена етична рефлексія суб'єкта є справжнім стабілізатором його сформованої внутрішньої орієнтації, дією підтримкою особистісного шляху, яким він прямує, щоб бути духовно досконалим. Звичайно, доки триває конфлікт, пов'язаний із зазіханням на духовне «Я» суб'єкта, він зазнає сильних негативних емоційних переживань. Однак відчуття власної перемоги створює такий заряд емоційно-духовної сили, яка конструктивно допомагатиме перебороти всі його майбутні негаразди.

Функція самоцінності є провідним оптимізуючим фактором життя особистості. Заявляючи про самоцінність людини, ми говоритимемо про це особистісне утворення на індивідуально-психологічному рівні. Тому обговорення проблеми людини як найвищої цінності, коли ця суспільна міра визначається з позиції її потенційних можливостей і безмежного ціннісного розвитку, не передбачено нашою метою. Вважаємо за доцільне також відділити поняття самоцінності від поняття самооцінки, яка асоціюється з діяльним аспектом життя суб'єкта, з його успіхами в певних видах праці та рівнем домагань у них. Тому самоцінність особистості ми пов'язуватимемо з її духовністю, з тим, наскільки духовно-моральні цінності як категорії етики набувають для неї особистісного сенсу і стають основою відповідного самоствалення.

У такому розумінні самоствалення еквівалентне самоцінності особистості та є її узагальненим внутрішнім утворенням. Реально воно функціонує як почуття самоповаги, впевненості в собі, любові до себе.

Рефлексія ж при цьому забезпечує самопізнання особливостей вияву духовних цінностей, самохвалення особистістю себе як носія цих цінностей

і відповідне емоційне самооцінювання. Окрім цього, рефлексія причетна до процесу узагальненості самоцінності, коли це духовне утворення набуває стійкості у внутрішньому житті особистості.

Вирішальні для формування самоцінності особистості події розгортаються у зв'язку з необхідністю самостійно і свідомо змінити власний духовний образ «Я», на основі якого вона тривалий час функціонувала. Тобто особистість повинна нейтралізувати лише частину свого «Я», яка пов'язана з емоційними прагненнями: прагненням до зверхності та гордовитості, схильністю до славолубства і себелюбства. Якщо відповідної діяльності самосвідомості не відбудеться, особистість не зможе піднятися до вищих духовних цінностей і жити за їх вимогами. Звідси неминучі ускладнення на шляху прямування особистості до власної самоцінності. Полегшити цей шлях зможе лише рефлексія, за допомогою якої особистість може стати на позицію самоупокорення як внутрішнього джерела відкритості людям, котрі її оточують.

Консолідуєча функція рефлексії як гармонізуючий фактор внутрішньої структури суб'єкта. Йдеться про об'єднання всіх складових «Я» в єдину гармонію. Зауважимо, що такий зв'язок може стосуватися лише тих утворень «Я», які мають спільну змістову спрямованість. З огляду на це, до процесу консолідації доцільно включати особистісно-конструктивні утворення: здібності, духовні цінності, позитивні емоційні переживання, продукти уяви, осмислені вольові зусилля. Звичайно, що за певних умов у суб'єкта може стихійно сформуватися тенденція до об'єднання особистісно-деструктивних надбань, тобто цінностей егоїстичної спрямованості. Однак з позиції перспектив духовного розвитку особистості такий зв'язок вкрай небажаний.

Навіщо потрібна суб'єкту гармонійна внутрішня структура? По-перше, відсутність такої гармонії або її втрата різко знижують міцність усіх особистісно-конструктивних утворень: самостійна дія кожного з них недостатня для досягнення перспективних розвивальних цілей. По-друге, лише за умов цілісності особистісно-конструктивних утворень вони можуть чинити дієвий опір утворенням егоїстичної спрямованості.

У хаосі внутрішніх сил «Я», які функціонують без узгодженості, зникає необхідна для вибору моральних рішень швидкість, знижується сила емоційних імпульсів для активності особистості.

Функція душевного умиротворення сигналізує про внутрішні процеси емоційної рівноваги-нерівноваги у житті особистості та про місце рефлексії у них. За емоційної рівноваги людина переживає стан злагоди, спокою, що приводить до внутрішньої готовності ефективно діяти у всіх сферах життя. За її відсутності вона переживає негативні емоції і почуття, які кардинально порушують не лише життєвий ритм, а й істотно впливають на сенс самого життя людини. Тож творення душевного миру є важливим завданням, яке мусить

вирішувати особистість самостійно або звертаючись по зовнішню допомогу.

Особистість переживає біль втрат чи нездійснених сподівань, і хоча вони бувають різними за суб'єктивною значущістю, все-таки виводять її з рівноваги. Туга за рідною чи близькою людиною, якої не стало, розчарування у порядності товариша стають нестерпними, а інколи це призводить до істотного руйнування особистості.

У таких емоційно небезпечних ситуаціях рефлексія має забезпечити душевно-лікувальне перетворення. Воно зводиться до того, щоб не дати можливості суб'єктові тривалий час зосереджувати, наприклад, переживання відчаю на певному об'єкті (людині, нереалізованій цілі тощо). Такий відчай особистісно-деструктивний, оскільки суб'єкт потрапляє в безвихідь і переживає безсилля.

Інші внутрішні умови створюються, коли переживання відчаю зміщується на своє «Я», коли у глибині душі особистість зневірюється у своїх силах. Лише за такого переживання в особистості відкривається можливість працювати зі своїм «Я», яке потрапило у стан душевної нерівноваги. Вона глибоко усвідомлює цей стан, трансформує його з емоційної площини в інтелектуальну, що є вже фактором внутрішнього полегшення. Адже рефлексивне осягнення негативної емоції стишує її дію.

Далі особистість удається до самовтіхи як дієвого душевно-оптимізуючого засобу. У результаті цього для неї відкриваються можливості примирення зі своїм негативним емоційним станом і розгортання складної рефлексивної діяльності щодо зміцнення духовного «Я» шляхом пошуку і прийняття нових ціннісно високих життєвих смислів.

Іншу ситуацію щодо душевного умиротворення переживає глибоко віруюча людина. У зв'язку з цим С.К'єркегор наголошує, що «тратить себе марно лише свідомість, яка так спокушена радощами і печаллями життя, що вона ніколи не приходить як до вирішального – набуття вічності, до усвідомлення того, що вона є дух, Я, по-іншому кажучи, ніколи не помічає і не відчуває у глибині існування Бога чи ж того, що саме воно, це Я, існує заради цього Бога» [3, с. 266].

Перевага інтелектуальних прагнень у ціннісних орієнтаціях нинішньої цивілізації призводить до культивування відповідної рефлексії як на рівні суспільства, так і на рівні конкретного індивіда. У цій ситуації основні зусилля людської рефлексії спрямовані на проблеми, породжені інтелектуальною убогістю, на надання безмежної цінності неважливим речам. У цьому й полягає сутність сучасних суспільних пріоритетів. Рефлексія ж має насамперед забезпечувати піклування про єдину велику смисло-ціннісну мету – справжню духовність. Індивід, який зорієнтований на рефлексію у сфері інтелекту, втрачає внутрішню енергію для розгортання рефлексії, спрямованої на створення самого себе як особистості. Її духовна мізерність і вузькість якраз і має хвилювати людський загаль, змушувати

його шукати шляхи подолання цих особистісних вад. Однак правда полягає у тому, що «люди зазвичай мають досить невиразне уявлення чи навіть зовсім ніякого про те, що означає бути духовними, бути тим абсолютним, яким може бути людина» [там само, с. 278]. Тож абсолют, про який тут ідеться, асоціюється з безкінечною добродійністю, що не просто є внутрішньою реальністю «Я» особистості, а такою, що трансформується в її самовіддачу щодо інших людей. Особистість віддає себе, але це не має призводити до стану самозабуття. Її духовне «Я» продовжує існувати як свого роду усвідомлення цієї самовіддачі.

Роль рефлексії у розвитку духовного «Я» особистості надзвичайно важлива. Власне, вона є тим внутрішнім підґрунтям, на основі якого й можливе розгортання цього процесу. Саме від її глибини залежить емоційне ставлення особистості до об'єктів, які входять до сфери духовних утворень особистості: цінності пізнання, діяльності, спілкування, художньо-естетичної цінності. Вправляючись у їх породженні, «Я» саме створює себе. Однак на цьому етапі самодіяльність «Я» не закінчується. Воно продовжує свою активність щодо ставлення до свого головного продукту, викликаючи радість, задоволення, насолоду. Ці позитивні емоційні переживання можуть стати новою самоцінною мотивацією «Я» самостійно змінювати себе, замінивши довільне спонукання, яке тривалий час було провідним у процесі сходження особистості до духовності.

Література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. вид. / І.Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
2. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І.Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 248 с.
3. Кьеркегор С. Страх и трепет: пер. с дат. / С.Кьеркегор. – М. : Республика, 1993. – 383 с.
4. Рубинштейн С.Л. Человек и мир (отрывки из рукописи) / С.Л. Рубинштейн // Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1969. – С. 348–365.
5. Чамата П.Р. Вопросы самосознания личности в советской психологии / П.Р. Чамата // Психологическая наука в СССР. – М. : АПН РСФСР, 1960. – С. 91–109.

Анотації

Іван БЕХ

Рефлексія у духовному «Я» особистості

У статті розкривається природа людського «Я» у контексті його сутнісних ознак і змістово-структурних характеристик. Визначається роль рефлексивного процесу як механізму формування духовних складових «Я», аналізуються основні функції рефлексії.

Ключові слова: «Я» як духовне утворення, рефлексія, особистісний розвиток, емоційні переживання, породжувальна функція, самоутверджувальна функція, самозахисна функція, функція самоцінності, консолідуюча функція, функція душевного умиротворення.

Іван БЕХ

Рефлексія в духовному «Я» личности

В статье раскрывается природа человеческого «Я» в контексте его сущностных признаков и содержательно-структурных характеристик. Определяется роль рефлексивного процесса как механизма формирования духовных составляющих «Я», анализируются основные функции рефлексии.

Ключевые слова: «Я» как духовное образование, рефлексия, личностное развитие, эмоциональные переживания, порождающая функция, самоутверждающая функция, самозащитная функция, функция самоценности, консолидирующая функция, функция душевного умиротворения.

Ivan BEKH

Reflection in spiritual «I am» of personality

The article is devoted to the nature of human self in the context of essential signs and content and structural characteristics. Significance of reflexive process as a mechanism of formation of spiritual constituents of self is defined. The main functions of reflection are analyzed.

Keywords: self as spiritual formation, reflection, personality development, emotional experience, generating function, function of self-affirmation, self-clinching function, self-value function, function of consolidates, function of conciliation.

ФОТОВІКНО

